

ZLATKO HERKOV

O VARAŽDINSKOM GRADSKOM SUDU
(s osobitim obzirom na srednji vijek)

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DES GERICHTES DER STADT VARAŽDIN
(mit besonderer Berücksichtigung des Mittelalters)

Die Geschichtsquellen der Stadt Varaždin ermöglichen uns die ganze Entwicklung des Gerichtswesens dieser Stadt im Laufe vieler Jh. kennen zu lernen. Im Mittelalter bestand da ausser dem engeren Stadtgericht auch ein erweitertes Gericht, in dem nicht nur der Stadtrichter mit den Stadträten sondern auch andere (»herumstehende und sitzende«) Bürger bei der Rechtsprechung teilgenommen haben. Oft wurden auch Rechtskundige beigezogen. Es bestanden auch Schiedsrichter, die von den Parteien gewählt wurden.

Hier wird das ganze Gerichtsverfahren beschrieben, so wird über die Klage, über die Beweise, über den Urteilspruch und abschließend über das Strafverfahren gesprochen.

Vielzellige Fußnoten ergänzen den Inhalt dieser Beschreibung und müssen als ihr wichtiger Teil betrachtet werden.

1. SASTAV GRADSKOG SUDA

Za najstarije doba znademo samo to da su u gradskom sudu uz suca bili njegovi prisežnici. Iz XV. stoljeća sačuvani su nam bolji podaci. Tada gradski sud čine

- gradski sudac
- gradski prisežnici (iurati, iurati cives) i
- svjedoci suda.

Ti se »svjedoci suda« nazivaju »testes iudicii«, odnosno njemački »Zeugen des Rechtens«, »Zeugen an den Rechten«¹ i sl. Oni su članovi suda, kao neka vrsta porotnika, a označuju se kao »časni i mudri«.² Oni su iz re-

¹ Monum. II/1, str. 62, g. 1456: Zeugen an dem Rechten...; str. 68: Czeugen(l) des Rechten...; 71: Zeugen des Rechtens sein...

² Monum. II/1, str. 213, g. 1467: Zeugen des Rechtens sein die erbern und weisen...; str. 217: Die Czeugen des Rechtens sein si erbern, wezsenn...

dova prisežnika, ali to ne moraju biti. Štoviše, zabilježeni su slučajevi da se negrađani pozivaju za »svjedoke suda«.³

Iz sačuvanih izvora ne bismo mogli utvrditi točnu ulogu tih svjedoka pri suđenju. Svakako se ne smiju zamijeniti sa svjedocima koje predlažu parničari i koji za njih svjedoče.⁴

U sudskim zapisnicima od godine 1469. zabilježeno je: »Testes iudicii contestati sunt: Hans Wild ...« Riječ »contestati« navodi nas na misao da su ti »svjedoci« članovi suda koji su pozvani da na optužbu odluče s »da« ili »ne«.⁵

Sigurno je, međutim, da im je dužnost u slučaju potrebe potvrditi što se u sudnici događalo i kako je suđeno. U tom smislu u našem izvoru: »Item dy Zewgen, dy des Rechtens gedenkchen.«⁶

U XVI. stoljeću ti se »svjedoci suda« nazivaju »testes iudicii seu auditores causarum«.⁷ Njihov broj nije stalno određen. Ima ih 2, 3, 4, pa i više. I sada su neki svjedoci suda prisežnici, a ima slučajeva kada se na tu dužnost poziva gradski bilježnik, premda on načelno mora biti prisutan pri svakoj sudbenoj raspravi jer vodi zapisnik suđenja i izrađuje osude.⁸

U njemački pisanim zapisnicima svjedoci suda nazivaju se također »die Daygen«,⁹ što je inače obično naziv za članove gradskog vijeća koji predstavljaju ostale građane u gradskoj upravi.¹⁰

³ Monum. II/1, str. 83, g. 1458: Czeugen des Rechtens sein di erbern und weyssen: Iwanusch zu Sandt Veytt...; Die Zeugen des Rechten sein: item Steffan von Luettenberg...

⁴ »Die Zeugen des Gerichts« poznati su i u francuskim i u njemačkim gradovima, i to već u XII. i XIII. stoljeću. O tome: Karl Dietrich Hüllmann, *Städtewesen des Mittelalters*, Zweiter Theil, Bonn 1827, str. 288: Als Beisitzer, unter dem Namen von Zeugen, wurden fortdauernd bei allen gerichtlichen Handlungen von einiger Bedeutung mehr oder weniger Gerichts-Einsasen zugezogen, nothwendig gute Leute...

⁵ Lexikon iuridicum romano-teoticum, das ist vollständiges Lateinisch-Teutsches Juridisches Hand-Lexicon, Nürnberg 1723, pag. 182: Contestari... Ferner heist auch in Rechten litem contestiren, auf die Klage mit Ja oder Nein antworten.

⁶ Monum. II, str. 22, a. 1454.

⁷ Pilsječamo ovdje na povelju hercega Kolomana Virovitici od godine 1234, gdje je među ostalim određeno da stanovnicima Virovitice ne može nitko suditi »nisi solummodo villicus eorum pro tempore constitutus, cum civibus ville eiusdem (et?) cum iuratis, qui quidem coniurati ad facienda iudicia fuerint computati seu destinati«.

»Svjedoci« varaždinskoga suda imaju svakako sličnost s našim »rotnicima« ili »porotnicima«, kako se u nekim krajevima nazivaju prisežnici ili prisjednici suda. O tom v. u Mažuranićevim »Prinosima« pod »porotnik«, »rotnik« i »prisežnik« i tamo pribilježene riječi.

O »svjedocima suda« u Njemačkoj v. G. L. Mauerer, *Geschicht der Städteverfassung in Deutschland* (Erlangen 1870, str. 517). On ističe da sudac ne smije izreći osudu bez tzv. »Urtheilfindera«. U mnogim gradovima oni se uzimaju iz reda građana koji stoje uz suca (»Gerichtsumstand«). Ti »Urtheilfinder« ne sude samo, nego su dužni i svjedočiti (Zeugniß ablegen) o svemu što se u sudnici događalo, a što je bilo važno za suđenje.

⁸ HAV AGV, *Liber civitatis 1587—1588*.

⁹ Monum. II/1, str. 66, g. 1456: das die Deygen, die mit Namen in den Geschefftbrieff begriffen sein...

¹⁰ Monum. II/1, str. 135, g. 1459: Vermercht die Daygen der Gemein die der Richter auff seinem Theil erbelt hat...

»Svjedoci suda« ne sudjeluju u donošenju sudbenih odluka i osuda. U tom smislu nalazimo u izvorima: *Et hoc iudex simul cum iuratis in iudicio decernendo decernerunt.*¹¹

Uz suca, prisežnike i svjedoke suda u sudnici se mogu nalaziti i drugi građani, između kojih se određuju svjedoci, ako se radi o kakvom važnijem predmetu.¹² Katkada sudsku odluku donose prisežnici i članovi gradskog vijeća (iurati una cum hominibus de communitate huius warosdiensi).¹³

O privatnopravnim predmetima raspravlja i donosi osudu:

- redovni sud, tj. sudac s prisežnicima, ili
- prošireni sud, tj. sudac, prisežnici i vijećnici,¹⁴
- pozvani građani,¹⁵ ili pak
- »dobri muževi« (arbitri, compositores).¹⁶

Varaždinski građanski sudac sa svojim prisežnicima ima već od najstarijeg doba i pravo suđenja u kaznenim predmetima, ali nema samostalni »ius gladii«, tj. pravo suđenja za zločine za koje je zapriječena kazna smrti ili odsijecanje kojeg uda. U Belinoj povelji od godine 1242. te se parnice nazivaju »causae sanguinis«, što odgovara običajnom pravu na području Hrvatske.¹⁷ U toj je povelji određeno da je za takve parnice nadležan zajednički sud varaždinskog župana ili podžupana i gradskog suca i da u takvim parnicama od novčanih osuda pripada samo trećina gradskom su-

¹¹ Monum. I/II, str. 49, g. 1456.

¹² Monum. II/1, str. 51, a. 1456: »Item universi cives in iudicio consedentes Valentino Anticheicz unam terram... dedissent... Item qui interfuerunt pro testimonio positi, primo quidem Mathias pugnar...«, itd. 8 njih, pa dalje »et alii, qui inibi fuerunt«. Od njih je samo jedan »svjedok suda«; str. 153, g. 1460: Datum ut supra coram testibus, scilicet, oryo fabro, Gregorif sodec...« itd. svega deset.

¹³ Monum. II/1, str. 119, g. 1458.

U početku XVI. stolecā nalazimo takve »testes iudicii« i u Zagrebu. Npr. Monum. civ. Zagrab. III, str. 29, g. 1504: Tandem auditis utrisque partibus dominus iudex cum suis consiliariis totaque comunitate adiudicaverunt et decreverunt... Presentibus ibidem nobili Iohanne Bina, domino Martino plebano... Jacobo doctore in medicis, Johanne iudice seniore Oczeni dicto, ceterisque ibidem fidedignis existentibus testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

I u tom slučaju sud donosi osudu, a svjedoci su pozvani da to u slučaju potrebe posvjedoče.

¹⁴ Monum. II/1, str. 119, g. 1458: Item et ista premissa iurati una cum hominibus de communitate huius warosdiensi insimul conveniendo adiudicavimus et decrevimus.

¹⁵ Monum. II/1, str. 122, g. 1459: Item cives eiusdem civitatis in tribunali consedentes...

¹⁶ Monum. II/1, str. 111, g. 1458: ... aliam vero partem (vineae) super compositionem proborum virorum commiserunt ita tamen, quicquid ipsam vineam Paulus reformat, hoc compositionem proborum virorum contentari valebit. Na mnogo mjesta.

Tako i u XVI. i XVII. stoljeću. Npr. HAV AGV R.a. XLVI—749, 1656: parnica zbog nekog konja završena je nagodbom »proborum et conscientiorum virorum«.

¹⁷ Praxis criminalis, Pars prima, ima ovu definiciju: »Jurisdictio sanguinis est ius et potestas in criminalibus, in corpus et sanguinem rerum pronuntiandi sententiam.«

cu, dok dvije trećine dobiva župan.¹⁸ Ovakvo sudjelovanje župana u krvnim parnicama nije posebnost Varaždina, jer se javlja i u drugim gradovima.¹⁹

Čini se da se varaždinski gradski sud toga ne drži. U drugoj polovici XV. stoljeća npr. gradski sudac s gradskim prisežnicima i vijećnicima kažnjava nekog tata smrtnom kaznom, i to vješanjem.²⁰

U drugom slučaju gradski sudac »cum assessoribus« određuje da ubojica s dvadeset i pet svjedoka prisegne da je nedužan, a ako to ne učini, bit će smaknut »po obiačju kraljevine i grada«.²¹

U ovom i u drugim slučajevima smrtnu kaznu izriče gradski sud u svojem redovnom sastavu.²²

U osobito složenim i teškim sudbenim raspravama zbog zločina koji se kažnjava smrću na suđenje se poziva i kaštelan varaždinske tvrđave, a ima i slučajeva da se plemićki suci Varaždinske županije mole da posvjedoče ispravnost u postupku i pri suđenju.²³

¹⁸ Monum. I, str. 13.

¹⁹ Codex vol. III, str. 346 (povelja Vukovaru, g. 1231): Effusionem tamen sanguinis non per se, sed per ianitorem castris (porcolab) possit iudicare, cum quo iudicium habeat commune.

Codex XI, str. 344 (povelja kralja Ljudevita Krapini g. 1347): Item castellanus noster tres causas in medio ipsorum iudicare possit, uidelicet causam furti, causam violentie seu potencie, et causam homicidii seu sanguinis, in quibus tribus causis duas partes birsagij castellanus noster, tertiam partem villicus ipsorum accipiet...

²⁰ Monum. II/1, str. 89, g. 1458: Pro eo ipsum iudex, iurati et universitas iuratorum eundem Janhonem Bohemum ad suspendendum laque inlico consedentes adiudicando condemnauerunt /fore suspensum/.

²¹ Monum. II/1, str. 95, g. 1458.

²² Monum. II/1, str. 40, g. 1456; str. 123, g. 1458, itd.

²³ Jedan takav slučaj zabilježen je ogdine 1509. On dokazuje da tada još prevladava »pravo jačega«, a tzv. suđenje nije ništa drugo nego odmazda koja se također osniva na »pravu jačega«.

Te je godine kaštelan Ivana Gjulaja Viničkog Benedikt sa svojim slugama za vrijeme šumskog sajma nanio različita nasilja Varaždincima i stranim trgovcima koji su došli na taj sajam. O tome što se tada dogodilo postoje razni izvještaji. Činjenica je da su kaštelan i neki ljudi njegove pratnje ubijeni, dok su ostali razapeti na kotač (HAV AGV, R.a. XLVII—760).

U povodu toga događaja u Varaždinu je dan poslije Šimunova, tj. 29. listopada iste godine, održano suđenje, kojemu su uz gradskog suca i mnogobrojne varaždinske građane sudjelovali i plemićki suci Varaždinske županije Krsto Madaraz i Juraj Heg, kaštelan varaždinske tvrđave, te mnogobrojni građani, plemići i neplemići iz udaljenih i bliskih krajeva Ugarske i Njemačke, koji su pozvani na suđenje i koji su sjedili uz suca, pa i drugi koji se poimence ne navode, jer nisu imali mjesta da sjede nego su stajali. Svi pozvani su jednoglasno posvjedočili da je kaštelan Benedikt sa svojim slugama usred noći gradske straže izubijao, izvršio dva umorstva i više osoba ranio, na što ga je gradski sudac pozvao da mu se pokori. Budući da je on to odbio, smaknut je. Posvjedočivši sve to, prisutni su presudili da se rečeni kaštelan zajedno s ubijenim slugom ima razapeti na kotač, a da su zatečeni živi, trebalo bi ih osuditi na smrt (Monum. II/1, str. 266).

Zbog težine slučaja ovdje je zasjedao sud koji je proširen mnogobrojnim prisutnim građanima i strancima, a pri suđenju sudjelovali su i varaždinski plemićki suci i varaždinski kaštelan.

Uz gred spomenuvši, varaždinski je župan Bernard de Thurocz sa svojim plemićkim sucima neposredno iza toga događaja sa svoje strane poveo istragu, na temelju koje utvrđuje da je gradski sudac s građanima bez ikakva povoda upao u kuću gdje je noćio kaštelan Benedikt i da je on tamo umoren zajedno sa slu-

Ipak su to iznimni slučajevi, dok je običaj da se zbog suđenja u krvnim parnicama saziva prošireni sud, koji uz suca, njegove prisežnike i članove vijeća čine građani plemići i neplemići koji su na takvo suđenje posebno pozvani. U prošireni sud pozivaju se i pravnici (*iuris periti viri*).²⁴

Kada takav prošireni sud zasjeda, osuda se izriče u ime sviju prisutnih.²⁵

Takav sastav gradskog suda nalazimo i u drugim našim gradovima već u XV. stoljeću,²⁶ a posebno od XVI. stoljeća dalje.

Tako npr. godine 1468. u Zagrebu tatu sudi redovni gradski sud »cum quamp̄luribus nobilibus, probisque et idoneis circumvicinis viris«. ²⁷ Godine 1530. u istom gradu uz suca i jurate u sastav suda ulaze i »alii periti viri ad hoc specialiter advocati«, ²⁸ a godine 1539. u parnici o nekoj ostavštini sudac donosi presudu »unacum dominis senioribus et iudicibus iuratis ceterisque certis civibus assedentibus«, ²⁹ dok godine 1550. u jednoj parnici između građana i plemića sude »iudices iurati unacum certis nobilibus«. ³⁰

Slično i u Samoboru. Godine 1596. npr. sud čine »iudex cum duodecim iuratis ... ceterisque probis et honestis viris ad id convocatis«. Godine 1597. zabilježeno je u sudbenom zapisniku »Bi pravda ... pred dobrimi plemenitim i mejaškimi ljudi«, pa »Bi rota dana pred dobrimi plemenitim domaćimi mejaškimi ljudi i vnogo, vnogo dobreh ljudi okolo sedećih i stojećih« i »assesores eiusdem sedis ... ceterique quam plurimi probi et honesti viri civium sedentes et astantes«. Pa tako i u XVII. stoljeću: sud čine sudac i 12 prisežnika »cum aliis quam plurimis ad id legitime convocatis«. ³¹

gom, a povrh toga da je tom zgodom opljačkana njegova gotovina i druge stvari iz njegove imovine. Drugog je dana gradski sudac tijela ubijenog kaštelana i njegova sluge dao razapeti na kotač »tanquam predonum preter iura regni« (Monum. II/1, str. 267, 269 i 275).

Taj smo slučaj naveli s obzirom na to da su na suđenju sudjelovali mnogobrojni pozvani, koji su kraj suca sjedili ili su oko njega stajali. Opširno o tom slučaju v. R. Horvat, Povijest grada Varaždina (rkp. u Muzeju grada Varaždina).

²⁴ AH Spisi Isusovačkog kolegija u Varaždinu XXVI (XX), fasc. 6, Nr. 21, g. 1684: Per nos Georgium Kallander, antelatae civitatis iudicem realem et reliquos senatores eiusdem civitatis, praesentibus ibidem generosis dominis Petro Fodroczy, Ioanne Illianich, Simone Moll, Sigismundo Novakovich, tricesimae Varasdiensis exactore, Ioanne Brestzovszky, aliisque jurisperitis viris ad id legitime convocatis factum est infrascriptum iudicium...

U ovom se slučaju radi o nekoj ostavini.

²⁵ Libri civitatis 1587. i dalje na mnogo mjesta.

²⁶ Monum. II/1, str. 95, g. 1458: Quibus sic nos auditis et perceptis vna cum assessoribus nostris in ipsa sede notra iudicaria consedentibus et existentibus vna voce et pari voluntate crebrando iudicante commisimus eo modo, vt... pro morte seu interfeccione annotati Valentini...

²⁷ Monum. civ. Zagrab. VII, str. 332, god. 1468.

²⁸ Nav. Monum. vol. XIV, str. 53.

²⁹ Nav. Monum. vol. IV, str. 103.

³⁰ Nav. Monum. vol. XIV, str. 103.

³¹ Nav. Monum. vol. XIV, str. 162.

³¹ Protocollum oppidi Samobor u Akademijinom arhivu, IV d. 33.

Tako i u Jastrebarskom, gdje i u XVII. stoljeću sudac sudi »coram praesentibus assessoribus ... caeterisque plurimis juris peritis hominibus ad id legitime convocatis et assidentibus ...«,³² pa i u Koprivnici,³³ itd.

Pozivanje »poštenih ljudi« i »dobrih pravnika« da sudjeluju u suđenju temelji se na starim kraljevskim običajima, kako to dokazuju izvori s područja hrvatskih plemenskih i plemenitih općina, kao što su Cvetkovići, Draganić, Kupčina i Krašić, gdje u suđenju sudjeluju »ostali dobri i plemeniti ljudi«, »purgari i ostali dobri ljudi«, i sl.

Iz toga bismo mogli zaključiti da se Varaždinci povode za starohrvatskim običajnim pravom, kada u svoj sud pozivaju ljude »poznavaoce prave« i »druge vjerodostojne svjedoke suda«. Pri tome također daju prednost plemićima.³⁴

Krajem prve polovice XVIII. stoljeća postupno se napušta taj običaj. Gradski sud počinje se ograničavati na članove magistrata, tj. sud čine gradski sudac, gradski konzul, gradski kapetan i ostali senatori, ali pri suđenju sudjeluje i gradski bilježnik, gradski odvjetnik i gradski fisk kao predstavnik gradskog vijeća (vijeća četrdesetorice, quadragintaviratus).³⁵

U okviru gradske uprave razlikuju se sada sljedeće sjednice:

1. *Sessiones magistratuales* su sjednice na kojima se rješavaju upravna i politička pitanja.

2. *Sessiones oeconomicae* su sjednice na kojima se rješavaju gospodarska pitanja.

3. *Sessiones iudiciales* su sjednice na kojima se sudi, i to, kako u privatnopravnim sporovima, a tako i u kaznenim stvarima.

U Varaždinu se već vrlo rano javlja običaj da u parbenim sporovima gradski sudac može sam suditi ili donositi odluke. U prvo je vrijeme za to u svakom pojedinačnom slučaju potrebno posebno ovlaštenje svih onih koji čine sud.³⁶

³² Archivum Jastrebarsko (AH), zaključak od 22. veljače 1628.

³³ Protocollum lib. reg. civ. Caproncensis, a. 1676—1682, (Akad. Arhiv, str. 1): Per me iudicem Georgium Mlinarich iudicem caeterosque senatores... praesentibus ibidem... et aliis pluribus ibidem existentibus...

³⁴ HAV AGV Protocollum sessionum magistratualium 1703—1735, str. 1, god. 1703: Sudi sudac sa senatorima, neki plemići, glavni tridesetničar i drugi provnici; str. 8: prisutan je i župnik sv. Nikole; str. 278, g. 1718: iudex, jurati senatores, praesentibus ibidem perillustribus, generosis, egregiis et nobilibus (nema im imena) aliis quam plurimis iuris peritis viris...

³⁵ HAV AGV XLIII-4, 9. ožujak 1760.

³⁶ Monum. II/1, str. 7, g. 1454: »tota communitas« odredila je da se svatko tko se zateče da oštećuje opkope i nasipe samim tim utvrđuje kao krivac koji ima platiti kaznu od pola libre denara, a povrh toga će ga sudac osuditi na kaznu zatvora od tri dana i tri noći. Isto tako da se svatko tko se zatekne da je svojim blagom štetio usjeve ima smatrati krivcem, kojeg sudac ima kazniti globom od 8 denara po svakom grlu takva blaga, a osim toga ima kazniti i pastira ili čuvara blaga.

U takvim i sličnim slučajevima, kada se krivnja utvrđuje »ipso facto«, tj. kada je krivac zatečen na djelu, ne provodi se posebni sudski postupak, nego je sudac ovlašten da sam presudi krivca i da odredi izvršenje osude.

Ali se sudac često ovlašćuje da sam izreče kaznu. Npr. Monum. II/1, str. 54, g. 1456: Neka je žena optužena da je srušila plot i da ga je spalila. Sud odlučuje da se ona do određenog roka ima s tužiteljem nagoditi. Ne učini li to, sudac će stvar presuditi i osudu izvršiti.

Postupno postaje običaj da sudac u manje važnim predmetima i bez posebnog ovlaštenja sam sudi, a to može obaviti i kod kuće. Kako takvo suđenje dovodi do zlorabotreb, odredbom od godine 1750. takav je postupak ograničen. Određeno je, naime, da sudac manje parnične predmete, tužbe i privatne prijave može sam saslušati, presuditi i presudu dati na izvršenje ili je sam izvršiti, ali je dužan da o tome obavijesti gradski senat prilikom prve iduće sjednice. Za taj svoj rad sudac prima posebnu nagradu od stranaka, koju on obično sam ubire, pa odatle i rečene zlorabotreb. Zbog toga mu je kasnije s toga naslova odobrena godišnja nagrada.³⁷ Treba spomenuti i to da raspravi pred sudom prisustvuju i parnične stranke, tj. tužitelj i tuženi, odnosno da u postupku koji se vodi po javnoj optužbi suđenje prisustvuje tuženi. U starije se doba pred njima vodi i rasprava do izricanja osude ili sudbenog zaključka. Kasnije, već tamo u drugoj polovici XVI. stoljeća, taj se običaj napušta, pa se parnične stranke uklanjaju iz sudnice, čim je dokazni postupak dovršen. S time je u vezi obveza onih koji sudjeluju pri donošenju osude da šute o raspravi i da drže u tajnosti imena onih koji su glasali za osudu i onih koji su bili protivnog mišljenja.³⁸

U drugoj polovici XVII. stoljeća javlja se i branitelj optuženih za zločine. Branitelja odobrava sudac na izričit zahtjev optuženoga, ali samo ako za to postoje posebni razlozi.³⁹

2. POKRETANJE SUDBENOG POSTUPKA

Sudbeni postupak počinje podnošenjem tužbe. U starije doba u pravilu nastupa kao tužitelj oštećena osoba, a to vrijedi i za slučaj kažnjivog čina. Već u XVI. stoljeću mijenja se taj stari način pokretanja parnica po optužbi povrijeđenog ili oštećenog (per accusationem), pa se za teže zločine, zbog kojih je zapriječena kazna smrti ili druga tjelesna kazna, postupak pokreće »ex offio«, tj. po službenoj dužnosti (per inquisitionem).

Javnu tužbu zastupa gradski odvjetnik, ali sve do XVIII. stoljeća samo u slučaju da nema privatnog tužitelja, a to može biti svaki onaj koji je počinjenim djelom i izravno ili neizravno oštećen.

Protiv zločinca koji je uhvaćen na djelu uvijek se postupa po službenoj dužnosti. Ako se radi o težem zločinu, kao što je ubojstvo ili umorstvo, teško ranjavanje i krađa, zločinca može svatko uhvatiti, ali ga je dužan predati gradskom sudu, koji odlučuje o zatvaranju takva zločinca.

Varaždinski gradski sud sudi uvijek kada je zločin počinjen na njegovu području, i to bez obzira na osobu počinitelja, bio on građanin ili ne.

Primjera za to ima dovoljno. Tako je npr. godine 1551. gradski sud osudio na smrt jednog plemića, pa je ta kazna i izvršena. Godine 1557. taj

³⁷ HAV AGV I-1, III-60: Godine 1765. zabilježeno je da sudac s toga naslova prima godišnje svega 11 forinti (a querella verbali apud iudicem fine administrandae iusticiae posita).

³⁸ HAV AGV Libri civitatis 1587/8, na više mjesta: semotis partibus.

³⁹ HAV AGV R.a. XLVI-749, g. 1686. — Odobravanje branitelja odgovara tadašnjem običajnom postupku u kaznenim parnicama. O tom v. Praxis criminalis, Pars prima, art. 20.

sud osuđuje na smrt tri kmeta Jurja Zrinskoga zbog krađe. U ovom slučaju kazna nije izvršena jer je kralj Rudolf II. odredio da osuđeni kmetovi plate naknadu za ukradeno sukno, koje nije velike vrijednosti, i da osim toga godinu dana prisilno rade na opkopima koprivničke tvrđave.⁴⁰

Imamo dovoljno dokaza da je varaždinski sud često vrlo strogo, pa i okrutno kažnjavao.⁴¹

Gradski sud zasjeda na određeni sudbeni dan (Rechtstag), i to barem jedanput na tjedan, kasnije i dva ili više puta. U XV. stoljeću to je ponedjeljak.

U tom se stoljeću sudska rasprava, suđenje pa i sudbena nagodba nazivaju u njemački pisanim zapisnicima »Taiding«,⁴² dok se vođenje rasprave i izricanje osude označuje s »betaidingen«.⁴³

Na određeno ročište pozivaju se i tužitelj i tuženi. U privatnopravnim parnicama tužitelj je dužan tuženoga obavijestiti o podnesenoj tužbi i pozvati ga da određenog dana pristupi sudu. Ako to propusti, kažnjava se novčanom kaznom od 3 penese denara.⁴⁴ Od kraja XVII. stoljeća tužitelj je dužan tuženog s kopijom tužbe obavijestiti da je protiv njega pokrenuo sudbeni postupak i zbog čega ga tuži.

U kaznenim parnicama koje se pokreću zbog umorstva, krađe i nasilja optuženi se osobno poziva. Ako to nije moguće, njegovo pozivanje na sud proglašuje se na tri uzastopna sajamena dana (trina forensis proclamatio). Kada se kazneni postupak pokreće po službenoj dužnosti, optužbu podnosi gradski odvjetnik, koji je i pred sudom zastupa.⁴⁵

Ako se u privatnopravnim parnicama pred sudom dokaže da je tuženi uredno pozvan na određeno ročište, a on se ne odazove takvu pozivu, tada

⁴⁰ HAV AGV R.a. XXI-106, 2. prosinca 1557.

⁴¹ R. Horvat (Povijest grada Varaždina, rkp. u Muzeju grada Varaždina, str. 313) citira engleskog pisca Simona Klementa, koji je u kolovozu 1715. propustio kroz Varaždin. Vidio je tamo dvojica vješala, na jednim vješalima visilo je 5, a na drugim 8 leševa pogubljenih zločinaca. Osim toga bila su još dvojica smaknuta na kolu (kotaču). — Taj je opis objavljen u »Časopisu za zgodovino in narodopisje« 1921.

⁴² Monum. II/I, str. 139, g. 1459: ... ist ein Taiding beschehen zwischen ...; str. 210, g. 1461: Item vermerkcht dy Tayding und Verrichtnüss, so gechehenn ist zwischen ...; str. 211: Item die Verrichtnüss und Taiding ist beschehenn...

V. Jacob und Wilhelm Grimm, Deutsche Wörterbuch, Leipzig 1935, XI/I, stupac 233: Taiding — Überhaupt eine Beratende Versammlung. Stupac 235: Teidinger: Redner vor Gericht, Sachverwalter, Schiedrichter, placitator. — V. i Richard Pekrun, Das Deutsche Wörterbuch (2. Auflage): Teiding, Gerichtstag der alten Deutschen.

Eduard Brinckmeier, Glossarium diplomaticum. Zweiter Band (Hamburg und Gotha 1855, str. 604): Taidung, Vertrag, Übereinkunft, etc. S. taiding. — Str. 603: Taiding, Tageding, Tading, auf einem bestimmten Tag angesetztes Gericht. — Wächter: iudicium, conventio, transactio, convicium, sermo, also überhaupt jede Verhandlung, vor Gericht und zu unterscheiden von Teidung, Tading. — Str. 615: Theiding, Verhandlung jeder Art, amtliche und gerichtliche.

⁴³ Monum. II/1, str. 21, g. 1454: Also ist betaidingt worden, das Junkher den Stall und was er darauf oder deneben pawt, acht Jar soll inhaben...

⁴⁴ Monum. II/1, str. 272, g. 1468: ... in tribus pensis penalibus subiacebit.

⁴⁵ HAV AGV, Protocollum magistratuale 1626—1703, str. 72, 79, 84, itd.

gubi parnicu, pa se osuda izriče u korist tužitelja,⁴⁶ često i bez ikakva daljnjeg dokaznog postupka. Naprotiv, tužitelj gubi parnicu ako ne dođe na određeno ročište.⁴⁷

U XV. a dijelom i u XVI. stoljeću običaj je da stranka koja je pristupila ročištu čeka neko vrijeme drugu stranku koja se nije odazvala pozivu na sud.⁴⁸ Čeka tužitelj ili tuženi, i to sam ili s »dobrim i časnim ljudima« koje je pozvao kao svjedoke.⁴⁹

Kažnjivo je obijesno parničenje, tj. podnošenje tužbe bez pravog razloga i bez dovoljnih dokaza o tvrdnjama na kojima se temelji tužba.⁵⁰

U kaznenom postupku određuje se zatvor za tuženoga koji se ne odazove pozivu na sud. Ne mogu se zatvarati građani koji u gradu posjeduju kuću ili nekretnine.

U drugoj polovici XVI. stoljeća varaždinski gradski sud već se počinje služiti Werböczyjevim *Tripartitom*, osobito u doba nakon izdanja njegovog hrvatskog prijevoda, koji je priredio za tisak i izdao varaždinski gradski bilježnik Ivan Pergošić,⁵¹ o čemu će dalje biti govora.

Tako se u to doba počinju primjenjivati i oni propisi Tripartita koji govore o neodazivanju sudskom pozivu i kažnjavanju takvog propusta. U osudama varaždinskog suda iz osamdesetih godina XVI. stoljeća navodi se da se tuženi koji po primitku poziva ne pristupi sudu kažnjava kaznom od 12 forinti. U *Tripartitu* (Pars II, tit. 86) ovaj »birsagium contumaciae« ili »mulcta contumaciae« iznosi za prvi nedolazak pred sud 3 marke, a za drugi ponovno 3 marke, dakle svega 6 maraka, računajući svaku marku

⁴⁶ Monum. II/1, str. 55, g. 1456: Item idem Paulus conqueritur super Ambrosium... ipseque Ambrosius non venit neque misit ad respondendum. Debet solvere...

⁴⁷ Monum. II/1, str. 5, g. 1454: Idem Andreas (scil. actor) ad respondendum non venit neque misit, pro eo causam suam amisit. II/1, str. 39, g. 1459: ... prefatusque Stephanus Sandal (scil. actor) ad premissum iudicium non venit neque aliquam personam loci sui misit, pro eo idem Stephanus Sandal causam et propositionem sive accionem amisit; II/1, str. 49, g. 1456: Item Martinus Gombolthovich citaverit relictam condam Andree officialis de Knevincz pro aliquo facto. Item domina coram nobis illico comparuit ad respondendum, ipseque Martinus non comparuit, obhoc idem Martinus causam suam amisit.

⁴⁸ Monum. II/1, str. 101, g. 1458: Idem Paulus (scil. in causam attractus) per eundem Benedictum Zeryawicz (i.e. actorem) congruis diebus expectatus ad respondendum seu propositionem asserciones annotati Benedicti non venit neque misit. Pro eo idem Paulus contra annotatum Benedictum est convictus... et aggravatus.

⁴⁹ Monum. II/1, str. 181, g. 1460: Item Lucas Nemeth... cum bonis et probis viris in iudicio (iuxta) regni et huius civitatis consuetudinem Blasius Chalicz expectatus continuis diebus et horis, expectatus (!) ad ea non venit neque aliquam personam loco sui misit. Idem Lucas Nemeth... expurgatum et innocentem videmus iuxta consuetudinem huius sedis nostre.

⁵⁰ Monum. II/1, str. 194, g. 1461: Mirko Borčić podnio je tužbu protiv Stjepana Kladena da je opsovao njegovu ženu i da mu je odnio jednu »pintu«. Pred sucem je prizvao, ali nije došao. »Pro eo iudex eundem per triduum puniat, quia non potuit eciam comprobare«.

⁵¹ HAV AGV Liber civitatis 1587. U doba o kojemu se ovdje govori gradski sudac je Blaž Škrinjarić, koji je »litteratus«, dok je gradski bilježnik upravo Ivan Pergošić (v. Filićev *Popis sudaca*, gdje se navodi da je g. 1590. izdana listina s pravilima ceha šoštara koju je potpisao Ivan Pergošić).

s 2 forinte ili ukupno 12 forinti, kako je to i u zapisnicima varaždinskog suda navedeno.⁵²

U toku XVIII. stoljeća napušta se taj način kažnjavanja.

Parbene stranke u pravilu dolaze pred sud osobno, ali mogu poslati i nekoga tko će za njih odgovarati.⁵³ To može biti svaki građanin koji poznaje parnični predmet i koji može odnosnu parničnu stranku zastupati. Već rano se pred sudom javljaju i odvjetnici (advocatores) i zastupnici (procuratores).

U XV. stoljeću je odlučeno da gradski sud rješava pojedini spor ili tužbu samo jednom. Ako nezadovoljna stranka uloži priziv, taj se priziv rješava pred onim sudom kojemu je upućen. Gradski sud neće jednom presuđeni predmet ni u kojem slučaju ponovno rješavati.⁵⁴

3. DOKAZNI POSTUPAK

a) Dokazi u privatnopravnim parnicama

Tužitelj i tuženi mogu svoje tvrdnje pred varaždinskim sudom dokazati na različite načine:

1. ispravama koje se po stojećem pravu uzimaju kao vjerodostojne
2. svjedocima, posebno svjedočenjem očevidaca
3. utvrđenim i opće poznatim činjenicama
4. očevidom i
5. prisegom.

Dokaz ispravama je puni dokaz, osuda se izriče u korist onoga koji je ispravu predložio. Takva ocjena isprava kao punovažnog dokaza označuje se kao običaj grada Varaždina.⁵⁵ Posebno to vrijedi za oporuke, osobito oporuke koje su propisno sastavljene i potvrđene.⁵⁶

⁵² To odgovara Kitionićevim navodima (Centuria certarum contrarietatum et dubietatum ex Decreto Tripartiti desumptorum et resolutorum per magistrum Joannem Kithonich de Koztanicza... Psonii 1619), koji tumači: Non observatur jam haec antiquitas, quae ex Dec. 6, Sigis. art. 2. deducta esse videtur. (Dubietas LXXXVII).

⁵³ Monum. II/1, str. 114, g. 1458: ... non venit neque aliquam personam responsabilem pro se non misit.

⁵⁴ Monum. II/1, str. 107, g. 1458: Item iurati vniuersaliter et pari voluntate decreverunt: da se presuđeni predmet po drugi put mora pred drugim sudom rješavati »sed prenotati iurati alia vice determinare non intendunt«.

⁵⁵ Monum. II/1, str. 25, g. 1454: Item Marko Rascianus... presentavit literas obligatorias... Item iudex de debitis prenotatis prefato Marko iuxta huius civitatis consuetudinem satisfacere debet...

⁵⁶ Monum. II/1, str. 7, g. 1454: super inde testamentum sub sigillis proborum confectum... exponere procuravit...; str. 73, g. 1457: quod ipse dicta bona sua minus iuste non possederet, sed cum literalibus instrumentis prout Jacobus Poklechicz... in ultimis sui agens legaverit iuxta illam et vigore testamentarie dispositionis teneret et possideret, quod ipse cum dictis literalibus instrumentis in sede nostra iudiciaria legitime comprobavit...; str. 14: ... veridico et sufficiente documento comprobavit; II/1, str. 85, g. 1458: Idem Laurencius super premissa veridicum documentum seu testimonium produxit; str. 86: et superinde Benedictus veridicum testimonium et sufficiente documento comprobavit...

Oporuke se prave pred svjedocima, ali se već u toku XV. stoljeća javlja običaj da se oporuka izjavljuje pred sudom.⁵⁷

Pogodbe o pravnim poslovima sklapaju se pred svjedocima, koji moraju biti »pošteni i mudri«.⁵⁸

Godine 1463. zabilježeno je više slučajeva da se traži potvrda kupoprodajnih i drugih ugovora gradskim pečatom. Takvi se slučajevi počinju unositi u gradske zapisnike uz oznaku svjedoka koji su pritom sudjelovali.⁵⁹ Takav unos ugovora, oporuka i drugih »fasijsa« u gradske zapisnike kasnije je obvezatan, pa se za njih, štoviše, osnivaju i posebni protokoli.

Istinitost tužbe često se dokazuje svjedocima: jednim svjedokom,⁶⁰ dvojicom,⁶¹ trojicom⁶² i više njih.⁶³

U pomanjkanju drugih dokaza, ako se radi o manjoj vrijednosti parničnog spora, sud može odrediti da tužitelj svoju tužbu dokaže prisegom,⁶⁴ ali se po slobodnoj ocjeni suda prisega može dosuditi i tuženom.⁶⁵

Prema važnosti predmeta spora sud može odrediti da uz tužitelja prisegnu dva,⁶⁶ tri⁶⁷ pa i više svjedoka.

⁵⁷ Monum. II/1, str. 104, g. 1458: Item Franzlinn hat geschaffn vor uns, wann er mit Tod abget, all sein Guet et cetera seinem Sun halbs und seiner Tochter halbs. Zeugen vor dem Rechtenn: Sodecz Gregaritsch, Richter und der ganncz Rat zu Varasd.

⁵⁸ Monum. II/1, str. 83, g. 1458: Zeugen sein, die pey dem Gescheft gebens sein, Thomas Matheiczucz, Zerny (?) Valent, Warholl Dobranbacz; str. 102, g. 1458: Item iudex, iurati in Warasd iuxta attestacionem nonnullorum proborum virorum et testamentarium legacionem... (scil. iudicium fecissent).

⁵⁹ Monum. II/1, str. 228 i 229.

⁶⁰ Monum. II/1, str. 5, g. 1454: quitquid in premissis plebanus noster penes Conscienciam suam testavit.

⁶¹ Monum. II/1, str. 4, g. 1454: Item idem Demetrius (scil. actor) superinde testimonium produxit veridicum, videlicet duas personas.

⁶² Monum. II/1, str. 33, g. 1456: Superinde Martinus (i.e. in causam attractus) respondit et testimonium produxit... Item tests huius rey: Ladislaus Sopuch, Paulus Snychar et Ioannes Falathoicz... (dakle svega 3 svjedoka).

⁶³ Monum. II/1, str. 93, g. 1458: Jakov Jelčić tuži udovu brata za nasljedstvo. Udova tvrdi da je njezin suprug prilikom njezine udaje odredio da joj po njezovoj smrti ostane cijela njezova imovina: »Testes huius legicionis: item Petrus Trwslicz, Thomas Stuparicz, Thomas Maltharicz, Petrus Medvedoicz, Zorko Farkaseicz, Marko Fuschak, Paulus Kowachicz.« — Sud to prihvaća kao punovažan dokaz i odlučuje »Item idem domina iuxta testamentariam dispositionem seu legacionem volumus remaneri«.

⁶⁴ Monum. II/1, str. 17, g. 1455: Item Georgius Brwckoich conqueritur... Item Georgius Brwchkoich infra quindecim dierum coram iudice iuramentum deponere debet; II/1, str. 84, g. 1458; Udova postolara Antuna prodala je vrt s pravom nazadkupa. Sada želi to pravo ostvariti, pa podnosi tužbu sudu, koji određuje da ona u crkvi s. Nikole »sola sua in persona« prisegne. Kada to učini, može svoje pravo ostvariti.

⁶⁵ Monum. II/1, str. 85, g. 1458: Matija tuži Benedikta da mu je (njegova stoka) popasla jedno jutro prosa. Benedikt to niječe, pa se određuje da »sola sua in persona« prisegne da to nije skrivio. Ako prisegne, bit će sve u redu, a ako to ne učini, ima štetu naknaditi.

⁶⁶ Monum. II/1, str. 37, g. 1456: Item Mathias (i.e. auctor)... super ipsis debitis met secundus... sacramentum prestare debet...

⁶⁷ Monum. II/1, str. 44, g. 1456: Item idem domina... met tercia sacramentum deponere debet... alioquin ipsi villani super ipsam dictum iuramentum prestant at sic eidem domine iusticiam faciant iuxta consuetudinem regni et huius civitatis varosdiensis.

U kaznenom je postupku prisega teža, a okrivljeni se mora »očistiti« s tri pa sve do sedam svjedoka ili porotnika (coniuratores).⁶⁸ Ako je predmet suđenja veća krađa, umorstvo ili ubojstvo, broj porotnika penje se do dvadeset i pet, pa i do pedeset.⁶⁹

Oni koji prisežu za okrivljenoga moraju biti njemu jednaki, tj. moraju mu biti jednaki po položaju i ugledu.⁷⁰

Očevidom na licu mjesta istina se utvrđuje osobito u slučaju povreda granica ili šteta koje su nanesene na poljima i u vinogradima. Očevid obavljaju bilo odbornici (probi et honesti viri) ili kmetski suci (iudices montani). Očevid određuje gradski sud, ali i cijela općina.⁷¹ Kadšto se prepušta sucu da odredi izvide na licu mjesta i ljude koji će to obaviti.⁷²

Parnica u privatnopravnom sporu svršava izricanjem osude u korist tužitelja ili tuženoga, ali i izricanjem kazne ili upućivanjem stranaka da se nagode ili da pokušaju spor riješiti pred obraničkim sudom ili pred odabranim pomiriteljima.

Jamstvo u parničnom postupku. Jamac u kaznenoj parnici koji jamči za nevinost optuženoga zbog zločina (fideiussor pro accusato) mora biti građanin dobra glasa i poznat po poštenju.⁷³ Jamac može preuzeti i jamstvo da će se tuženi u određenom roku javiti sudu radi odgovaranja. Ako pak tuženi ne dođe po pozivu, sud kažnjava jamca razmjerno visokom globom.⁷⁴

⁶⁸ Monum. II/1, str. 110, g. 1458: neka je žena optužena zbog trovanja. Odlučuje se: Item idem uxor Thome Kuklicz (i.e. accusata) met septima... sacramentum deponere debet. — Isto za krađu: II/1, str. 121.

⁶⁹ Monum. II/1, str. 95, g. 1456: Nicolaus pro morte seu interfeccione... vigintiquinque personis sibi consimilibus... sacramentum prestare et deponere debet...; II/1, str. 150, g. 1458: ayn yede Fraw fünffzig Manne swern soll...; II/1, str. 123: quod Agatha... XXV personis mulierum se expurgare debet et vigintiquinque personis mulierum demonstrare deposito iuramento se expurget... adhuc pretacta mulier cum pretactis coniuratoribus suis se expurget...

O tom dalje više.

⁷⁰ Monum. II/1, str. 88, g. 1458: Matija tuži općinskog glasnika Kuzmu da mu je pokosio i odnio sijeno. Sud odlučuje da tuženi Kuzma »debet met tercius sibi consimilibus (iuramentum prestare)... quod ipse dictum fenum non recepit«.

⁷¹ Monum. II/1, str. 34, g. 1456: Item ciues et iurati cum iudice warosdiensi ad ipsum dampnum permiserunt videre et sic in premissis iusticiam sacere curabunt.

⁷² Monum. II/1, str. 166, g. 1460: Item iudex debet VIII vel plures persons ad premissa exequenda mittere... Superindeque probi fuerunt transmissi ad premissa exequenda...; str. 90, g. 1458. Ist erkant worden, daz im der Richter auff den Sontag yeden Taill zwen Man gebn soll und den Akcher beschauen.

U njem. pisanim zapisnicima »osuditi« ili »izreći osudu« = »betaidingen«. Npr. II/1, str. 27, g. 1454: Also ist betaidingt warden, dass...

Ali također: Es ist erkannt worden...

Str. 61, g. 1456: Vermarkt soliche Tading, die beschehen ist am Phincztag... Die Zeugen, dye depey gebesen sein, pey solicher Tading...

⁷³ Monum. II/1, str. 150, g. 1460: Optuženi zbog krađe 30 maraka stavlja sudu pet jamaca, koje sud prihvaća, ali ujedno određuje da on u roku od 15 dana sa sedmoricom porotnika prisegne svoju neđužnost. Ako to ne učini, tužitelj ima s trojicom porotnika (met tercius cum probis et huius civitatis hominibus) priseći na istinitost svoje tužbe.

⁷⁴ Monum. II/1, str. 195, g. 1461: Općinski glasnik Martin napadnut je i ranjen zbog toga što je napadača Tereka jednom prilikom neđužnog zatvorio i stavio

U slučaju pogibeljne prijetnje sud određuje da tuženi zbog takve prijetnje dade jamca ili poruka koji će jamčiti da tuženi ne izvrši prijetnju. Dok tuženi to ne učini, ima se zatvoriti.⁷⁵

Poruke treba dati i u drugim slučajevima. Npr. u slučaju krađe koja se ne može dokazati tuženom se navrgne prisega, a dok tu prisegu ne položi, mora dati poruke pod prijetnjom zatvora.⁷⁶

Na temelju sporazuma dviju strana poruci se mogu dati i izvansudbeno. Npr. kpuac može dati poruka za isplatu kupovine, dužnik može dati poruka za isplatu duga i sl. Izvršenje takva poručanstva može se i sudbeno zatražiti, ukoliko ima dokaza da se takvo poručanstvo moralo dati.⁷⁷

Osoba kojoj je dokazana krivnja zlostavljanja i vrijeđanja može se osuditi na davanje jamca da to neće ponoviti.⁷⁸

Obranici, obranički sud. Varaždinski sud u privatnopravnim sporovima često određuje da parnične stranke odaberu određeni broj obranika, koji moraju biti »dobri, časni i mudri«. Ono što ti obranici presude obvezatno je za obje stranke.⁷⁹

I u slučaju sumnje da bi jedna od parničnih stranaka mogla učiniti nešto protivno izrečenoj osudi, sud može preventivno odrediti da obranički suci odrede tko je krivac u takvu slučaju.⁸⁰

Obranički suci uključuju se u sudbene sporove gdje god je to moguće. Obično to biva uz pristanak parničnih stranaka i po njihovu izboru.⁸¹

Parnica koja je završena nagodbom po odluci obranika (per compositionem proborum virosum) ne može se obnoviti.

u okove. S napadačem bio je sluga postolara Pavla, koji je za tog slugu preuzeo jamstvo da će se javiti na prvom ročištu. Sud prihvaća jamstvo, ali zaprečuje jamcu kaznom od 15 maraka denara, računajući svaku marku s 200 denara, ako se tuženi ne odazove pozivu na sud.

⁷⁵ Monum. II/1, str. 173, g. 1460.

⁷⁶ Monum. II/1, str. 174, g. 1460.

⁷⁷ Monum. II/1, str. 177, g. 1461.

⁷⁸ Monum. II/1, str. 44, g. 1456: osuđena na novčanu kaznu i zatvor: Insuper pro se ipso fideiussores interponere debet, vt ipse seu ceteri ad similia perperantes opponere non presumant.

⁷⁹ Monum. II/1, str. 120, g. 1458: Item utreque partes debent recipere quatuor bonos viros, quitquid idem probi viri inter annotatum Cosmam et Symonem Dlesk (decreverunt?), hoc utreque partes acceptare et contentari debeant.

⁸⁰ Monum. II/1, str. 125, g. 1458: Postoji spor zbog granica, koji je sudbeno riješen. Radi očuvanja mira među zavađenim strankama sud određuje: Item quicumque ipsorum metas dicte terre arabili perarraverit, tunc providendo probi viri eundem, qui in facto reus fuerit, convincatur iuxta consuetudinem illius patrie seu civitatis eiusdem.

⁸¹ Monum. II/1, str. 30, g. 1456: Vinograd se ima podijeliti na dva dijela među parničkim strankama. Presuđuje se da stranke izaberu časne i poštene mužveve koji će tu diobu izvršiti; II/1, str. 18, g. 1454: per compositionem proborum virosum se concordauerunt...; str. 20, g. 1454; vtreque partes ordinatione et compositione proborum virosum submisissent; str. 33, g. 1454: per ordinationem et compositionem proborum virosum; str. 41, g. 1455: Tandem idem probi viri in iudicio consedentes talem arbitrium (!) dispositionem fecerint.

Obranici ili obranički suci nazivaju se »arbitri« ili »arbitratores«, pa »compositores«, njem. Spruchleut und freudliche Berichter«, pa »gute Leute«.⁸²

b) *Dokazi u kaznenom postupku*

Kao punopravni dokaz u kaznenom postupku uzima se

— hvatanje okrivljenoga na djelu

— priznanje okrivljenoga

— iskaz svjedoka.

Za manje tzv. policijske prijestupe, tj. za ogrešenja o propise koji su u okviru gradske uprave doneseni kao mjera sigurnosti, kao što su tržišni propisi, propisi o mjerama, pa propisi o cijenama, ne vodi se posebni postupak ako je krivac uhvaćen na djelu. Takav se krivac kažnjava »ipso facto« bez prava priziva. Ako je krivcu dokazana namjera prijevare, tada se kažnjava po propisima koji za takav delik vrijeđe. Npr. godine 1454. određeno je da se svaki onaj tko se služi krivom mjerom kažnjava s 1/2 funte »feniga«,⁸³ dok je godine 1459. za jednaki prijestup određena kazna od 5 maraka »feniga«.⁸⁴ Iste je godine određeno da piljarice na trgu ne smiju dopodne ništa kupovati. Ako urade protivno, gube kupljenu robu i plaćaju kaznu od 1 marke »feniga«. Zaplijenjena roba predaje se gradskoj ubožnici.⁸⁵

Godine 1456. određeno je da se svaki onaj tko se ne drži dozvoljenih i određenih cijena plaća kaznu od 6 maraka,⁸⁶ itd.

U kaznenom postupku dozvoljen je dokaz iznuđivanjem priznanja, tj. da se okrivljeni mučenjem sklone na priznanje. Takav je dokaz ograničen na zločine koji se kažnjavaju smrću, i to samo u slučaju ako se opravdano pretpostavlja da je tuženi kriv. Takvi su zločini teška krađa, ubojstvo i umorstvo, grabež.

No, varaždinski gradski sud određuje mučenje i u slučaju kada je dokazan zločin za koji se ima izreći kazna smrti, i to da bi se mučenjem krivac prisilio da oda svoje ortake i pomoćnike.⁸⁷

Kažnjiv je ne samo čin, djelo ili rad za koji je predviđena kazna (tzv. komisivni delikt), nego i propust, tj. ako se ne učini nešto što je određeno ili naloženo ili bar se prema općim načelima prava moralo učiniti (tzv. omisivni delikt).

Npr. godine 1454. određeno je da sudac može svakom prisežniku odrediti kakvu posebnu dužnost. Ako se on takvu nalogu ne odazove, kažnjava se globom od 60 denara.⁸⁸

⁸² Monum II/1, str. 211, g. 1461: Item der Sachenn sind Spruchleut vnd frewntlichenn Berichter gewesen...

⁸³ Monum. II/1, str. 16.

⁸⁴ Monum. II/1, str. 127.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Monum. II/1, str. 57.

⁸⁷ Protocolum causarum str. 16, 44, 72 (1686) i prije u XVI. stoljeću (HAV AGV Libri civitatis 1588, na više mjesta).

⁸⁸ Monum. II/1, str. 1, g. 1454: tunc talis seu tales in birsagium quilibet de per se in sexaginta denarios convincatur...

Nekažnjiv je onaj tko u obrani rani napadača, pa makar i teško.⁸⁹

Ako tužitelj nema dovoljno dokaza da je optuženi skrivio kažnjivo djelo za koje ga optužuje, sud može dosuditi okrivljenomu da se zajedno s određenim brojem porotnika prisegom »očisti«. Ako to ne učini, sud određuje da tužitelj prisegne na glavu« tuženoga.⁹⁰

I u parnicama pred višim sudovima zbog osobito teških kaznenih djela okrivljeni se čisti prisegom 50 njemu jednakih građana ili prisegom 100 seljana dobrog i časnog ugleda.⁹¹

Porotnici mogu biti i žene.⁹²

Lažna optužba (calumnia, potvora) kažnjava se novčano i zatvorom ili se krivac osuđuje na klade, tj. da sjedi određeno vrijeme u kladama.⁹³

Godine 1686. načelno je odlučeno da se u slučaju više krađa optuženi ispita mučenjem (examini torturae subjeciendus), a po iznuđenom priznanju da se osudi na smrt.⁹⁴

U XVII. i XVIII. se stoljeću veća krađa načelno kažnjava smrću. Kao veća krađa smatra se krađa konja ili stoke uopće, te krađa predmeta kojih vrijednost prelazi 25 forinti.⁹⁵

U slučaju manjih krađa gradski sud izriče kaznu po slobodnoj ocjeni (arbitrarie), što se često izrodilo u samovoljno određivanje kazne, pod

⁸⁹ Monum. II/1, str. 193, g. 1461: kmet Bartol podnio je tužbu protiv Pavla da ga je teško (»letaliter«!) ranio. Pavao s trojicom svjedoka dokazuje da ga je Bartol golim mačem ili nožem napao, a on ga je u obrani teško ranio. Prema tome se to s pravom dogodilo.

⁹⁰ Monum. II/1, str. 121, g. 1458: Item Gallus... conqueritur super Elenam... pro IX pensis denariorum, quos ipsa furtim ab eodem sublasset... Item idem Elena... met septima iuramentum deponere debet. Si se expurgabit, benequidem, alioquin idem accio (scil. actor) super caput eiusdem mulieris met tercius iuramentum debet.

Protocollum caesarum, str. 16, g. 1686. — Monum. II/1, str. 80, g. 1457: Dez habn in die Hern (scil. iudices) wegebn also, daz er selbdritt er auff den kunfftigen Rechttag selbdritt zw Recht kommen soll und bezeugen, daz er wenig noch vill in den Sachen (scil. »in der Dieberey«) kain Schuld hab.

⁹¹ Monum. I, str. 290—295, g. 1524: Kmetski sudac (officialis) Pangracije Jagersperger optužen je da je utajio ubranu desetinu i da je neopravdano globio građane. Tužbu varaždinskog suca i građana u prvoj je instanciji riješio plemićki sudac Varaždinske županije Kristofor Bekoytz, ali su obje strane uložile priziv. U drugoj instanciji parnica se vodi pred kapetanom varaždinske tvrđave Benediktom Štosom i kapetanom krapinske tvrđave Engelhardom Strasserom. Optuženi ima u određenom roku priseći s 50, odnosno 100 porotnika: quinquagesimo se civibus sibi similibus sive nobilibus, vel autem centesimo se hominibus villanis bone et honeste conditionis...

Ako se ne opravda, gubi glavu i imovinu.

⁹² Monum. II/1, str. 123, g. 1458: Neka žena imenom Agata optužena je da je trovanjem izazvala bolest dvojice mladića iz Knjeginca. Ona obećaje da će ih izliječiti, što sud prihvaća, ali uz obavezu da se »očisti« prisegom »viginti quinque personis mulierum«, ukoliko otrovani ne ozdrave. Ako to ne učini, tužitelj ima priseći uz trojicu porotnika, pa će time dobiti puno ovlaštenje da tuženu na lomači spali.

⁹³ Monum. II/1, str. 111, g. 1458: Optuženi zbog pokušaja umorstva dokazuje da nije imao namjeru ubiti. Tužitelj se osuđuje: in trunco per triduum puniatur et insuper idem iudicem debet placere.

⁹⁴ HAV AGV Protocollum caesarum 1626—1703, str. 16.

⁹⁵ Odgovara općim načelima koja su nabrojena u »Praxis criminalis«...

izgovorom da je izrečena po »gradskom i kraljevinskom običaju«. Kazne za manje krađe su čas veće, čas blaže.

Godine 1587. npr. neka je žena zbog krađe osuđena na bičevanje, a zatim je sramotno otjerana iz grada.⁹⁶

Godine 1758. tat kukuruza osuđen je na 25 udaraca šibom na trgu. Zatim se ima tjerati po unutrašnjem i vanjskom gradu s ukradenim stvarima obješenim o vrat.⁹⁷ Iste je godine tat koji je ukrao 17 groša osuđen na zatvor i na 50 udaraca šibom, dok je jedan 16-godišnjak za krađu 14 forinti kažnjen s 50 udaraca.⁹⁸

Tuženi zbog zločina može se baciti u zatvor dok se ne dokaže njegova nedužnost. Zatvarati ga može i sam tužitelj.⁹⁹

Ortaci su jednako kažnjivi kao i glavni krivac,¹⁰⁰ a postupak protiv ortaka je jednak postupku protiv glavnoga krivca. Po mogućnosti se vodi samo jedan dokazni postupak, pa se osuda izriče istodobno glavnom krivcu i njegovu ortaku. Ako nema drugih dokaza, izuzevši tužbe, optuženi ortak može se »očistiti« prisegom uz trojicu porotnika.¹⁰¹

4. IZRICANJE OSUDE

Sve do kraja XVI. stoljeća gradski sud sudi samo po gradskim i kraljevinskim običajima, što se često izričito ističe. Gradski se sud kadšto poziva samo na gradski običaj,¹⁰² pa i na svoj vlastiti običaj, tj. na običaj

⁹⁶ HAV AGV Liber civitatis 1587/8.

⁹⁷ HAV AGV, Protocollum magistratuale 1757—1758, str. 85.

⁹⁸ Nav. Protocollum, str. 93 i 102.

⁹⁹ Monum. II/1, str. 174, g. 1461: Mlinar Juraj zatvorio je ženu imenom Lucija Mundoković, koju je optužio za krađu. Ona stavlja dva jamca za svoje oslobođenje, dok istodobno imenuje trojicu porotnika da prisegnu na njezinu nedužnost u toj krađi.

¹⁰⁰ Monum. II/1, str. 113, g. 1458: Varaždinski građanin Kuzma Zepšetić optužuje svojega unuka Andriju da ga je u noćno doba zajedno s četvoricom ortaka tukao i za kosu vukao. Sud određuje da svaki od navedenih krivaca ima dokazati svoju nevinost, inače ima platiti 1 libru denara uime kazne, dok se Andrija osim toga presuđuje na kaznu zatvora u trajanju od tri dana.

¹⁰¹ HAV AGV Protocollum caesarum 1626—1703, str. 26.

¹⁰² Monum. II/1, str. 44, g. 1456: quidem alioquin ipsi villani ... dictum iuramentum prestant et sic eidem domine iusticiam faciant iuxta consuetudinem regni et huius ciuitatis Warasiensis; str. 50, g. 1456: est conuictus iuxta regni et huius ciuitatis consuetudinem; str. 54, g. 1456: unde idem a nobis literas nostras superinde protestacionales dare postulauit, quas eidem iuxta regni et huius ciuitatis consuetudinem sibi dare promissimus; str. 59, g. 1456: Item dye zway Weyber ... die wider unser Statt Recht getan haben ...; str. 69, g. 1456: Item eandem iuxta consuetudinem huius ciuitatis et regni pro se ipso occupare miteretur ...; str. 88, g. 1458: Idem Franciscus obtinuit dictum fenile iuxta regni et huius ciuitatis consuetudinem ...; str. 95, g. 1458: ut ipse Nicolaus ... viginquinque personis sibi consimilibus ... sacramentum prestare et deponere debeat et teneatur, qui si deposuerit, benequidem, alioquin iuxta regni et huius ciuitatis consuetudinem ... capiti suo subire ...; str. 163, g. 1460: dioba dobara među braćom »iuxta regni et huius ciuitatis consuetudinem«.

koji je tokom vremena usvojen u radu suda.¹⁰³ Posebno se privatnopravni odnosi, kao što su dioba zajedničkog imanja i ostavine i izvršenje oporuke, rješavaju »iuxta huius civitatis consuetudinem ab antiquo approbatam«.

I u kaznenom sudovanju sud se poziva na običaje jer u njegovim poveljama nedostaju odredbe o kaznama, kao što ih sadrže povelje nekih gradova.

Već u drugoj polovici XVI. stoljeća gradski se sud ne poziva samo na gradske i kraljevske običaje nego i na zbornik hrvatsko-ugarskog privatnog prava. Kako je poznato, autor toga zbornika je Stjepan Werböcz, koji ga je dovršio 1514. Tada ga je zajedničkom Saboru predložio pod naslovom *Opus Tripartitum juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum*. Po izvršenom pregledu Sabor ga je prihvatio i predložio kralju Ladislavu na odobrenje. Premda ga je kralj potpisao, taj Tripartitum nije imao narav zakona jer mu je nedostajao kraljev pečat, a nije ni po običaju objavljen, nije naime dostavljen županijama na znanje i održavanje.¹⁰⁴

Werböczov *Tripartit* ipak je već godine 1517. tiskom izdan, a od toga je vremena doživio bezbroj izdanja. Potkraj XVI. stoljeća počinju se izdanjima *Tripartita* dodavati zakoni Hrvatsko-ugarskih staleža. Izdanje od godine 1696. dobiva naslov *Vorpus iuris Hungarici seu Decretum generale incltyi regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum*, a taj naslov nose i sva kasnija izdanja.¹⁰⁵

U prvo vrijeme *Tripartit* se u Varaždinu primjenjuje samo u slučaju ako nije u protivnosti s kraljevinskim i mjesnim običajem. Na njegovu primjenu mnogo je utjecao varaždinski bilježnik Ivan Pergošić, jedan od najboljih poznavalaca *Tripartita* i njegove primjene u praksi. Poznato je da je on *Tripartit* preveo na hrvatski i da je svoj prijevod godine 1574. izdao u Nedelišću. Povod tome bio je svakako njegov rad u Varaždinu, gdje su se sudske rasprave vodile na hrvatskom jeziku. On je svojim prijevodom htio olakšati primjenu toga zbornika u poslovanju gradskih uprava i gradskih sudova uopće, ali dakako u prvom redu grada Varaždina, u kojemu je obavljao važnu funkciju gradskog bilježnika.¹⁰⁶ Poznato je da

¹⁰³ Monum. II/1, str. 93, g. 1458: tunc iusticia ipsum bene reinveniet iuxta consuetudinem istius civitatis.

Monum. II/1, str. 98, g. 1458: Da haben die Hernn ... nach der Statt gerechtigkeit).

¹⁰⁴ O tome v. M. Lanović, *Privatno pravo Tripartita* (Zagreb 1929), str. 84 i dalje.

¹⁰⁵ O izdanjima *Tripartita* v. Z. Herkov, Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu (p.o. iz Zbornika Historijskog instituta JAZU, vol. 7, Zagreb 1974, str. 91 i dalje, a osobito bilješka 33 na str. 100).

¹⁰⁶ Ivan Pergošić dolazi u Varaždin iz Zagreba, gdje je godine 1564. bio rektor gradske škole (Monum. civ. Zagreb. XVI, str. 184). Od godine 1588. do 1592. (do smrti!) bio je varaždinski gradski bilježnik. Godine 1790. potpisao je kajkavskim jezikom pisana pravila postolarskog ceha, a iz toga doba sačuvan je veći broj isprava s njegovim potpisom. V. i AH Spisi Isusovačkog kolegija u Varaždinu XXV(XX), 5, broj 20, g. 1590. Njegov prijevod *Tripartita* tiskan je godine 1574. u Nedelišću. Jezik prvog dijela je dubrovačko-dalmatinski, a ostali dijelovi pisani su kajkavskim jezikom.

je Varaždin uvijek imao odlične pravnike kao bilježnike. Među njima se ističe Ivan Kitonić Kostajnički (početak XVII. st.), a ne zaostaje ni Josip Keresztury (druga polovica XVIII. st.), koji doprinose ispravnoj primjeni *Tripartita* u sudbenom postupku.

5. O KAZNAMA

Kazne se predviđaju prema težini zločina, ali se one izriču prema mjesnim i kraljevinskim običajima, ukoliko za pojedini zločin nisu zakonom ili kojim drugim obvezatnim propisom točno određene kazne.

Varaždinski sud izriče slijedeće kazne:

- kazne zatvora
- istjerivanje iz grada
- novčane kazne ili globe
- bičevanje
- vezanje o stup sramote ili prikivanje u klade
- smrtne kazne i kazne odsijecanja pojedinog dijela tijela.

U pojedinom slučaju izriče se i kaza konfiskacije imovine. Sud izriče bilo jednu kaznu ili veže težu kaznu uz lakšu.

Kazna zatvora je osobito u starije doba samo akcesorna kazna, tj. ona se izriče uz glavnu kaznu, koja je u pravilu novčana kazna.¹⁰⁷ U Varaždinu je obično prepušteno sucu da odluči o toj kazni.

Kazna zatvora razlikuje se od zatvora koji se preventivno određuje u slučaju kada postoji sumnja da će optuženi pobjeći, ali se preventivno zatvara i svaki negrađanin koji je optužen zbog djela za koje je zapriječena smrtna kazna. I svaki onaj tko je osuđen na smrt, ostaje u zatvoru dok se ta kazna ne izvrši.

Istjerivanje iz grada veže se obično uz bičevanje. Osuđeni se bičem tjera kroz grad i do njegovih granica.¹⁰⁸ Ako je osuđeni ili okrivljeni iz grada već pobjegao, tada mu se zabranjuje povratak u grad.

Istjerivanje iz grada može biti akcesorna kazna, tj. ona se također izriče uz glavnu kaznu, koja može biti novčana ili tjelesna, kao npr. vezanje uz stup sramote, šibanje i sl.

Onaj kojemu je dokazano namjerno ubojstvo, ne može ostati u gradu. Godine 1454. gradski sudac s gradskim vijećem i cijelom općinom utvrđuje da pravo grada Varaždina određuje da ne može u gradu stanovati onaj

---

Danas su poznata tri primjerka Pergošićeva prijevoda: u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, Metropolitani u Zagrebu i Nacionalnoj biblioteci u Budmpešti.

¹⁰⁷ Monum. II/1, str. 202, g. 1461: ... Fabianus debet soluere quinque griwnas eidem Urbano pro wlneratione et debet sedere in carceribus tribus diebus et tribus noctis. — U tom je slučaju glavna kazna novčana globa u korist oštećenoga, a akcesorna ili supletorna kazna je kazna zatvora.

¹⁰⁸ Monum. II/1, str. 103, g. 1458: neka je žena optužena da je vrijeđala građanku »verbis illicitis et vituperosis«. Ako tužiteljica to dokaže, »tunc cum virgis de hac civitate expellere licencia dante associari iudex, eo tunc pro tempore constitutus debeat et teneatur misericordia absque omni«.

tko je nekoga usmrtio.¹⁰⁹ Uostalom, varaždinski gradski sud još više od dva stoljeća istjeruje iz grada onoga kojemu je dokazano namjerno ubijanje, a koji nije osuđen na smrt, nego na plaćanje novčane kazne ili je pomilovan.

Pri kažnjavanju manjih zlodjela, kao što su uvreda, udaranje bez krvoprolića, ogovaranje i sl. više se puta primjenjuje načelo taliona, ali u prvom redu da se kraj jednake krivnje tužitelja i tuženoga nijedan ne kažnjava. Uzima se da je jedan drugomu uzvratio »milo za drago«. Varaždinski sud to utvrđuje riječima: »Vituperia autem pro vituperio sunt relaxanda.«¹¹⁰ U drugom slučaju sud utvrđuje: »alioquin vituperia vituperiis compensantur.«¹¹¹

Novčane se kazne ili globe izriču u prvom redu za uvrede i pogrde. Cijelo građanstvo je godine 1454. odredilo da se svatko, bio on bogat ili siromašan, ako se utvrdi da se služio nedopuštenim riječima, tj. da se pogrđno izražavao, ima kazniti s 3 marke, računajući svaku s 5 pensa. Ako to po drugi ili čak treći put ponovi, tada ima platiti jezičnu globu ili će mu se jezik isjeći.¹¹²

Godine 1587. kazna za uvrede i pogrde naziva se »emenda linguae«, a iznosi 6 forinti ili 600 tadašnjih denara, a to je jednako kazni od godine 1454.¹¹³

Inače se za uvrede i pogrde plaća kazna od 13 ili 12 pensa,¹¹⁴ ali je točnije »13 pensa manje 20 denara«, tj. 500 denara,¹¹⁵ jer se te kazne izriču po »gradskom i kraljevinskom običaju«. Toliko one iznose i u Zagrebu i Koprivnici.¹¹⁶

¹⁰⁹ Monum. II/1, str. 16: uz dodatak »Das Recht haben wir von dem heyligen Kunig Sand Steffann«.

Tumač toj odredbi jest činjenica da su se još u XV. stoljeću primjenjivali zakoni kralja Stjepana.

O kaznenom pravu kralja Stjepana opširno u Timonovoj *Ungarische Verfassung- und Rechtsgeschichte* (Berlin 1904), str. 413 i dalje.

¹¹⁰ Monum. II/1, str. 24, g. 1455.

¹¹¹ Monum. II/1, str. 240, g. 1463. — Str. 134, g. 1458: So haben die Hernn erkannt Scheltwort umb Scheltwort...

¹¹² Monum. II/1, str. 2, g. 1454: quod quicumque de communitate, tam pauperibus, quam et de potioribus verba illicita pertractans fuerit ... tunc talis ratione praevia in birsagio tribus marcis denariorum per quinque pensas computantes conuicatur ... qui linguam suam compescere seu abstringere non valebit et in huiusmodi crimine secundo aut tercio repertus et inventus fuerit, tunc talis iudicium lingue soluere aut lingue priuari debet.

¹¹³ HAV AGV Liber civitatis g. 1587.

¹¹⁴ Monum. II/1, str. 40: relicta Petri pro dictis vituperiis est convicta XIII pensas denariorum ...; str. 152, g. 1460: Pro vituperiis autem, si coram iudice super fidem recipiet, tunc sit liber, sin autem non, tunc conuicatur in birsagio XIII pensas denariorum. — Isto str. 164, 200, itd.

¹¹⁵ Monum. II/1, str. 186, g. 1461: Item idem Petrus eundem Andream coram iudicio mendacem appellauit. Idem Petrus est convictus in birsagio XII pensis.

¹¹⁶ Monum. II/1, str. 69, g. 1457: ... pro premissis suis illicitis verbis et dehonestacionibus per eundem super Zorkonem illatis et perpetratis est conuictus in birsagio tresdecim pensis denariorum minus viginti denarios.

Budući da se »pensa denariorum« računa s 40 denara, ta kazna iznosi 40x13, tj. 520 denara manje 20 denara ili, kako je to naprijed spomenuto, 500 denara.

Vrijedno je spomenuti da je zakonikom sv. Stjepana određeno da se u slučaju nenamjernog i slučajnog ubojstva plaća novčana kazna od 12 pensa, dakle kao i u Varaždinu u starije doba.¹¹⁷

U vezi s time stoji i odredba Varaždinskoga gradskog vijeća i općine od godine 1454. kojom se propisuje da ubojica ne može boraviti na području Varaždina, a ta se odredba donosi uz opasku da grad Varaždin ima to pravno načelo od kralja sv. Stjepana.¹¹⁸

Ovdje se moramo podsjetiti na činjenicu da varaždinska povelja od godine 1209. izričito određuje da se Varaždinci izuzimaju od sudbenosti varaždinskog župana i podžupana, iz čega izlazi da su oni dotada podliježali toj sudbenosti, u okviru koje se primjenjivalo starohrvatsko pravo. Iz toga zaključujemo da su i Varaždinci morali po tom pravu živjeti. Kada se varaždinski sud poziva na »kraljevinsko pravo«, tu se razumijeva upravo to starohrvatsko pravo. Pozivanje na zakonik sv. Stjepana posljedica je blizine mađarske granice, ali i činjenice da se starohrvatsko pravo na području srednjovjekovne Slavonije kadšto bitno ne razlikuje od staromađarskog prava. U pomanjkanju pisanih propisa na području Varaždina razvija se i običajno pravo, koje se u izvorima naziva »pravo grada Varaždina«, pa kadgod i »pravo varaždinskoga suda«.

S primjenom propisa *Tripartita* stoji i »emenda linguae« varaždinskog suda, koja u XVIII. stoljeću iznosi 100 forinti ili 25 maraka.¹¹⁹ Za udaranje bez ranjavanja plaća se kazna od 200 denara ili 5 pensa, što je isto.¹²⁰

Za ranjavanje plaća se također 5 pensa, a istodobno za svaki zadani udarac još po 100 denara.¹²¹ Za ranjavanje s krvoprolićem kazna je 2 marke, svaku marku raučnajući s 5 pensa, tj. 400 denara.¹²²

Kao olakotna okolnost uzima se u obzir činjenica da je krivac izazvan. Tako je u jednom slučaju tuženi dokazao da ga je tužitelj kojega je udario do krvoprolića izazvao time što ga je psovao pogrđnim riječima. Sud odlučuje da tuženi bude osuđen na zatvor u trajanju od 3 dana i da plati samo

Monum. civ. Zagreb. I, str. 15, g. 1242: quicumque civis alium civem vituperiis, obprobriis aut contumeliis affecerit, si inde convictus fuerit, leso decem pensas, in communes expensas centum denario solvat.

Ovdje ide 400 denara u korist povrijeđenoga, a 100 denara u korist gradskih potreba, dok je u Varaždinu cijela kazna izražena u jednom iznosu.

Codex XII, str. 373, g. 1356: povelja Koprinici doslovce kao naprijed povelja gradu Zagrebu.

¹¹⁷ Corpus iuris Hungarici, S. Stephani lib. II, cap. 13: Si quis autem casu occiderit aliquem, duodecim pensas auri persolvat.

¹¹⁸ Monum. II/1, str. 16: Item das ist unser Statt Recht, wann ainer ain erschlecht, so mag er furbaz in unser Statt nicht Wanug (tj. Wohnung) haben. Das Recht haben wir von dem heylig Kunig Sand Steffann.

¹¹⁹ Tripartitum, Pars I, tit. 34.

¹²⁰ Monum. II/1, str. 27, g. 1455: Item prefatus Andreas balnator est convictus in birsagio CC denariorum pro verberibus prenotatis; str. 44, g. 1456: ... pro verberibus seu plaga in facie sua ... convictus est in quinque pensis denariorum ... i k tome tri dana i tri noći zatvora.

¹²¹ Monum. II/1, str. 41, g. 1456: Item pro vulnere quinque pensas denariorum, pro percussione denarios C ... iudex ipsum punire debet.

¹²² Monum. II/1, str. 92, g. 1458: pro verberibus usque ad effusionem sanguinis ... est convictus in birsagio in duobus marcia denariorum, quamlibet computando per quinque pensis denariorum.

1 marku (ain Griffen) denara, od kojih 2/3 dobiva bijeni, a treći dio sudac.¹²³

Za svaku otvorenu ranu plaća se »po običaju grada« po 200 denara ili, što je isto, 5 pensa.^{124, 125}

Sluga koji udari svojega gospodara plaća kaznu od 5 maraka.¹²⁶

Kazna od 5 maraka po 200 denara plaća se i za svaku pljusku po obrazu,¹²⁷ pa i za svako ranjavanje mačem i sl.

Napad na nekoga oružjem s namjerom da ga se ubije, ako se takvim oružjem može ubiti, kažnjava se kao pokušaj umorstva, pa se kažnjava kao umorstvo s 25 maraka, raučnajući svaku marku s 5 pensa.^{128, 129}

Ako nanesenu ranu mora liječnik izliječiti, tada je krivac dužan platiti i liječničke troškove.¹³⁰

Nasilje se također kažnjava novčanom kaznom, koja iznosi 3 marke denara ili 12 pensa, tj. 480 denara.¹³¹

Kazna za krađu nije određena. Ona se ravna prema težini zločina, a posebno prema visini vrijednosti ukradene stvari ili novčanog iznosa.

To vrijedi i za kasnije doba, pa i za XVII. i XVIII. stoljeće. Veća krađa kažnjava se i smrću, a ponovljena krađa se uvijek tako kažnjava.¹³²

¹²³ Monum. II/1, str. 95, g. 1458.

¹²⁴ Monum. II/1, str. 108, g. 1458; str. 157, g. 1456.

¹²⁵ Monum. II/1, str. 24, g. 1454.

¹²⁶ Monum. II/1, str. 22, g. 1455.

¹²⁷ Monum. II/1, str. 179, g. 1460: ... conqueritur super eundem Iohannem Waldmann in eo, quod ipsum cum palma tanquam unam mulierem alapas tetigisset. Item idem Iohannes est contra Oswaldum prenotatum in quinque marcas denariorum, marca quelibet computando per denarios ducentos, quarum due partes adverse parti, tertia autem pars iudici warosdiensi cedat.

¹²⁸ Monum. II/1, str. 179, g. 1460: ... pro uno vulnere, quod ipsum cum parvo biccello fixisset ... in quinque marcis est convictus, insuper eundem (scit. actorem) placere debet, si non hoc fecit, insuper octo dies tunc per iudicem puniatur ...; str. 181: ... Non negasset unam sagittam, quam in eum misit. Idem Thomas (i.e. accusatus) est convictus in vignitiquinque marcas denariorum, marca per quinque pensas computando.

¹²⁹ Monum. II/1, str. 181, g. 1460: Neki Toma bacao je strelice na tužitelja Valentina, pa bi ga bio ubio da ga nisu obranili poštenu ljudi. Toma je kažnjen novčanom kaznom od 25 maraka.

¹³⁰ Monum. II/1, str. 189, g. 1461.

¹³¹ Monum. II/1, str. 46, g. 1456: Mesar Petruman optužen je da je nasilno polomio neka vrata i neka kola. Osuđen je na novčanu kaznu od 3 marke, od kojih se dvije marke imaju upotrijebiti za popravak gradskih utvrda, a treća marka pripada sucu. Tuženi ima ispraviti štetu, a ako to ne učini, bit će kažnjen s tri dana i noći zatvora.

¹³² HAV AGV XVIII-749, 4. siječnja 1686: Gradski sud, što ga čine sudac i senatori, osuđuje na smrt tata koji je krađu priznao, ali ga prije toga podvrgava mučenju da bi odao svoje ortake. Osuda je istoga dana izvršena.

HAV AGV R.a. XLVI-749, 8. listopada 1686: Gradski odvjetnik optužuje dva tata da su ukrali kravu. Jedan od njih priznaje tu krađu, pa je osuđen na smrt vješanjem. Osuda je istoga dana izvršena. Postupak protiv drugoga optuženoga je odgođen.

Istoga dana pokrenut je postupak protiv tata koji je ukrao 150 forinti. Nakon priznanja i on je osuđen na vješala.

Kažnjiv je i pokušaj.¹³³ Ortak, tj. sudionik u kažnjivom djelu, jednako je kažnjiv kao glavni krivac, a opravdava se na jednak način poput glavnog krivca.¹³⁴

Po običajnom pravu optuženi zbog ubojstva ili veće krađe može se otkupiti plaćanjem tzv. »žive vražde« ili lat. »homagium vivum«.¹³⁵ Ta vražda varaždinskog građanina iznosi 25 maraka, kao u svim drugim slobodnim gradovima, jer su njihovi građani s obzirom na »živu vraždu« izjednačeni s plemićima.¹³⁶

Negrađnin koji je utvrđen kao krivac djela za koje je zapriječena kazna smrti plaća samo polovicu te vražde, tj. samo 12 1/2 maraka.¹³⁷

U varaždinskim se izvorima »živa vražda« naziva »poena capitis«. Kako je rečeno ona iznosi 50 forinti za građanina, a 25 forinti za negrađanina.¹³⁸

Blud se smatra teškim zločinom, pa se kažnjava smrću. Ako postoji samo tužba bez dokaza, tada se okrivljenoj ženi određuje da se »očisti« prisegom uz 25 porotnika, a ako to ne učini, tada se tužitelj ima uz trojicu porotnika zakleti »na glavu« okrivljene.

Ako postoje olakotne okolnosti, sudi se blaže. Tako se npr. godine 1587. jedna žena optužena zbog bluda kažnjava da bude tri dana vezana uz sramotni stup, a potom da se šibama otjera iz grada. Teška je kazna i za muškarca koji je uhvaćen s dotičnom ženom u bludu, ali mu se pruža mogućnost da se otkupi plaćanjem novčane kazne od 20 forinti.¹³⁹

Incest je uvijek kažnjiv smrću.¹⁴⁰

U Varaždinu smrtna se kazna izvršuje:

— vezanjem u vreću i utapljanjem¹⁴¹

¹³³ Monum. II/1, str. 111, g. 1458.

¹³⁴ HAV AGV, Protocollum causarum 1626—1703, str. 29, g. 1686, str. 44: za krađu konja krivac i ortak »patibulo attendendus adjudicatur«.

¹³⁵ O »vraždi« v. Mažuranićeve *Prinose*. U Werböczyjevu *Tripartitu* (Pars III, tit. 9) izričito se navodi: ... civitatum cives et inhabitatores in eorum homagium nobilibus regni aequiparantur.

¹³⁶ Monum. II/1, str. 258, g. 1467: cognitum est vivum homagium Panczir est (!) in eo, quod non est civis, sed inquilinus, dimidia tredecima marca denariorum.

¹³⁷ Monum. I, str. 290—295, g. 1524: grad je zatvorio svog kmetskog suca zbog sumnje da je pronevjerio ubranu desetinu i neopravdano globio građane, ne sačekavši pravomoćnu osudu nadležnog suda. Osuda glasi: ako optuženi ne dokaže svoju neđužnost, gubi glavu i imovinu. Ako pak dokaže da nije kriv, grad plaća njegovu živu vraždu (suum homagium vivum) u iznosu od 50 forinti.

¹³⁸ HAV AGV Protocollum causarum, str. 241, g. 1626—1703: Optuženi za krađu dužan je priseći »cum medio homagio, id est decima terciamet manu cum bone et honeste conditionis hominibus sibi similibus personis adiuvar« da je neđužan, a ako to ne učini, kaznit će se »poena seu emenda capitis fl. hung. 25 in hoc regno faciente«.

Ovdje se, prema tome, najprije priseže s onoliko poruka koliko to prema mjesnim običajima odgovara »homagiju« (konkretno polovici homagija), a ako tu prisegu ne položi, plaća kaznu za otkup glave u visini svojeg homagija.

¹³⁹ HAV AGV Liber civitatis 158:7 kazna za taj otkup naziva se »bika-pinz« (prema mađarskom »bika« i »penz« = skokovina).

¹⁴⁰ HAV AGV Protocollum causarum 1626—1703, str. 83, g. 1686.

¹⁴¹ Monum. II/1, str. 49, g. 1456: Neka je žena kažnjena izgonom. U slučaju da se vrati, bit će vezana u vreću i utopljena: ad unum saccum poni et in aqua mitti (debet).

— za trovanje se sudi spaljivanjem na lomači¹⁴²
— za krađu, osobito krađu konja, sudi se vješanjem¹⁴³ ili odsijecanjem glave (poena gladii),¹⁴⁴ a isto vrijedi i za incest¹⁴⁵
— čaranje (ars magica) kažnjava se vješanjem, a zatim se leš na lomači spaljuje.¹⁴⁶

Izvršenje smrtno kazne kadšto se prepušta tužitelju. Godine 1458. optužena je neka žena za trovanje. Dosuđena joj je prisega s 25 žena porotnica da se od te optužbe očisti. Ako to ne učini, bit će osuđena na smrt, ali tako da tužitelj s tri porotnika nad glavom optužene prisegne da je njegova tužba istinita, a tek tada mu se dosuđuje da »eam comburrere et decremari plenam facultatem habeat«.¹⁴⁷

Ima slučajeva da se izvršenje kazne nalaže ortaku u zločinu, koji se time iskupljuje od daljnje odgovornosti.¹⁴⁸

U jednom se slučaju ubojstvo kažnjava novčanom kaznom od 10 maraka, koje ubojica plaća obitelji ubijenoga, ali se uz to osuđuje da za spas duše ubijenoga dade čitati 30 misa, dok oprost za svoj grijeh ima tražiti hodočašćem u Rim, odakle ima svojem dušebrižniku donijeti potvrdu toga oprosta!¹⁴⁹

Kako je već spomenuto, počev od druge polovice XVI. stoljeća i u Varaždinu se primjenjuju propisi *Tripartita*, u prvom redu s obzirom na privatnopravne sporove, pa onda i s obzirom na kazneno sudovanje, ukoliko je to u *Tripartitu* predviđeno.

U drugoj polovici XVII. stoljeća počinje se primjenjivati i »Forma processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis«. To je kazneni postupak koji je Ferdinand III. dao izraditi za austrijske nasljedne zemlje. Premda se on redovno uvrštavao i u *Corpus iuris Hungarici*, na području Hrvatske, pa tako i u Varaždinu, on se primjenjuje samo kao supsidijarni pravni propis, i to iznimno. Većim se dijelom i nadalje primjenjuje domaće običajno pravo, pa i procesualni običaji, što se tek u toku prve polovice XIX.

¹⁴² Monum. II/1, str. 123, g. 1458: II/1, str. 130: so die Fraw zu Chresna, die verbrannt ist worden...

¹⁴³ Monum. II/1, str. 89, g. 1457: Pro eo ipsum iudex, iurati et vniuersitas iuratorum eundem Jankonem Bohemum ad suspendendum laque inlico condescentes adiudicando condempnauerunt (fore suspensum).

Protocollum causarum 1626—1703, str. 44: patibulo attendendus adiudicatur. Str. 135: fur patibulo appendendus adiudicatus, itd.

¹⁴⁴ Cit. Protocollum, str. 16: tužena je osuđena »gladio finienda«. Str. 72: gladio feriendus adiudicatur.

¹⁴⁵ Cit. Protocollum, str. 72, 84, itd.

¹⁴⁶ HAV AGV Protocollum sessionum magistratualium 1703—1754, str. 280, g. 1706: »poena extremae mortis supplicio lacqueo videlicet suffucanda ac tandem rogo cremenda...«

¹⁴⁷ Monum. II/1, str. 124.

¹⁴⁸ Monum. II/1, str. 94, g. 1457: Item annotatus Andreas (i.e. socius criminis) prelibatum Markonem... debet circa vnam statuam cum uno confo (= gompfo) vna aquam suam fortiter annectere et cum virgis fortiter cedere extra ciuitatem, extra metas per aquam.

Tj. ortak ima krivca snažno za jedno uho pribiti o stup, a zatim ga šibom istjerati iz grada vodom (utjerati u vodu), valjda u vodu u opkopu ili Dravicu).

¹⁴⁹ Monum. II/1, str. 211, g. 1460.

stoljeća gubi. Varaždinski gradski sud poziva se na propise *Tripartita* sve do polovice XIX. stoljeća.

Nešto o novčanim kaznama. Novčane kazne ili globe (*birsagia, mulctae*) obično se izriču u računskom novcu. U izvorima XV. stoljeća koji su tiskom izdani spominju se slijedeći novci:

a) Pensa je uvijek računski novac koji se obračunava s 1/5 marke.

b) Marka je također računski novac koji se uzima s 5 pensa ili 2 florena (kasnije prema mađarskom »forinta«).

c) Florenus denariorum se sa 100 denara.

Prema tome:

1 marca denariorum = 5 pensae denariorum = 2 floreni denariorum = 200 denarii

1 pensa = 2/5 floreni = 40 denarii

1 florenus = 100 denarii.

Od florena koji se obračunava na izloženi način treba razlikovati »florenus auri«, koji je efektivno kovani zlatni novac, a koji se obračunava po određenom tečaju.

Kasnije se u varaždinskim protokolima javlja i »marca gravis ponderis«, koja se računa s 4 florena ili 400 denara, a uz nju i »marca levis ponderis«, koja se računa s jednim florenom ili sa 100 denara.

I »marca homagialis« oznaka je za određeni iznos računskog novca, o kojemu je već bilo govora.

Marca denariorum, koja se računa s 200 denara, posebnost je srednjovjekovne Slavonije, a javlja se na cijelom njezinu području. Osobito je nalazimo u sudbenim protokolima gradova.¹⁵⁰

¹⁵⁰ O svemu tome v. Herkov, *Grada*, pod »florenus«, »marca« i »pensa«.

V. i *Corpus iuris Hungarici*, S. Ladilai Regis Decretorum Liber tercius, Caput (Monum. II: Z. Tanodi — A. Wissert, »Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasdini«, Varaždin 1944)

K R A T I C E

Arhivi

AH — Arhiv Hrvatske

AGV — Arhiv grada Varaždina

AGV R.a. — Arhiv grada Varaždina, Radikalni arhiv

HAV — Historijski arhiv Varaždina

HAZ — Historijski arhiv Zagreba

Ostale kratice

Monum. II — Z. Tanodi, A. Vissert, *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Varasdini*, Varaždin 1944.

Praxis criminalis — Forma processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis Codex — Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*, II—XIII, Zagreb 1904—1934.